

Ignác Kúnos'un Ankara'lı Kel Baba'sı

Bugün Ankara'nın Altındağ İlçesinde Hacı Bayram Camii'nin biraz aşağısında, Ahi Yakup Camii'nin yanında, yol ortasında türbesi bulunan Gül Baba ile ilgili ilk bilgiyi ünlü Türkbilimci Dr. Ignác Kúnos vermektedir. Kúnos 1885 yılında Ankara'ya gelince zamanın Ankara valisi Abidin Paşa'nın konuğu oldu. Ankara'da kalışı sırasında „Ankaralı Kel Baba” efsanesi dikkatini çekti. Kúnos'a göre bu efsane Macaristan'a kadar yayılmıştı ve Buda'da bulunan Gül Baba'yla aynı kişi olması kuvvetle mümkündü. Ignác Kúnos bir delile de dayanmaksızın, Gül Baba adının „Kel Baba” okunması gerektiğini iddia etmiştir.¹¹

Bazı Macar ansiklopedileri de, bu kanaati paylaşmaktadırlar: Pallas Nagy Lexikona göre; Gül Baba; „Budapeşte'de Gül Tepesindeki (Rózsadomb) bir Türk Türbesinin adıdır. Bu türbeye şu efsane atfedilmiştir: Gül Baba adında bir Müslüman burada kahrmanca şehit olmuş ve defnedilmiştir. Bundan ötürü buraya Gül Baba adı verilmiştir.

Türk rivayetleri ise bu efsaneyi daha başka bir şekilde ifade etmektedir. Türkler de böyle bir azizi kabul ediyorlar. Bu zat Padişah ile beraber gelmiş, Budin'de vefat etmiştir. Fakat bu kahramanın adı Gül değil Kelbaba'dır. Kel denişine sebep, başında saç olmayaşındandır.

Sonra bu zatın adındaki (kel) kelimesi (gül)e dönmüştür.”¹² Ancak, ne yazık ki bütün aramalarıma karşılık Kúnos'un bahsettiği efsaneyi hiç bir yerde bulamadığımı üzüntüyle belirtmek isterim. Buna karşılık Gül Baba ile ilgili olarak yazmış olduğu masallar aşağıda sıralanmıştır.¹³

Mesemondó Gül Baba: Kandur kastély. (Masal söyleyen Gül Baba: Kedi'nin Köşkü)

Mesemondó Gül Baba: Ali Kútja. (Masal Söyleyen Gül Baba: Ali'nin Kuyusu)

Mesemondó Gül Baba: Türelemnek drága köve. (Masal Söyleyen Gül Baba: Sabrın Mücevheri)

Mesemondó Gül Baba: Dinnyécske. (Masal Söyleyen Gül Baba: Karpuzcuk)¹⁴

Derviş-baba rózsafái. Az első Budai Gül Baba-legenda. (Buda'daki İlk Gül Baba Efsanesi: Derviş-Baba'nın Gül Ağaçları)¹⁵

Ulus semtinde bulunan Hacı Bayram Camii önünden Bend Deresine doğru yokuş aşağı bir yol gider. Bu yol sağlı sollu tarihî Ankara evleri ve Ahî büyüklerinin mezarları ve ibadethaneleri arasından uzanır. Yolun sağında ki set üzerinden güzel bir Ankara manzarası seyredilir.¹⁶ Yolun solunda ise Ahî Yakup Camii bulunmaktadır. Bu caminin merdiven altı sonradan kapatılarak içine üç dört kişi alacak kadar bir büro haline getirilmiştir. Bu yer halen „Gül Baba Derneği”nin merkezidir. Bir çok defa dernek üyeleri ile görüşmek üzere gitmeme rağmen kapısını hep kapalı

buldum. Camii imamına dernek üyelerini tanıyıp tanımadığını sordum. „Akşam namazından sonra gelirler” diye cevap verdi. Ahî Yakup Camii duvarının biraz ilerisinde yol üstünde Gül Baba'nın mezarı bulunmaktadır. Mezarın dört bir tarafı demir parmaklıkla çevrilmiştir. Bu demir parmaklıklar mezarın üstünde bir kubbe halindedir. Demir parmaklıkların iç kısmı bir iki santim kalınlığında bir saç ile kaplanmıştır. Yüksekliği ise normal bir insan boyundan bir iki santim yüksektir. Erkek bir ziyaretçi ancak ayak parmaklarının üstünde kalkarak içeriye bir bakış atabilir. Demir parmaklık, saç ve mezar taşı son zamanlarda moda olan ve pek tutulan, bütün türbe, çeşme ve mezar taşlarında uygulanan kötü bir yeşil boya ile boyanmıştır. Ayak parmaklarının üzerinde biraz yükselerek içeri bir nazar attığımda mezarın üstünde bir tek gül fidanı gördüm. Mevsim kış olduğu için gül fidanı kurumuş intibasını veren bir kış uykusundaydı. Mezar taşına hemen yaslanmış duran bir çalı süpürgesi ve çöplerin konduğu bir sokak farası vardı. Mahalle çöpcüsünün çalışma aletleri olduğu belliydi.

Bu mezarda yatan Gül Baba hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Altındağ Belediyesi'nin çıkardığı Ankara ile ilgili „Altındağ'ın Manevî Coğrafyası” isimli bir kitapta sadece:

„Ahî Yakup caminin önünde yol yapımı sırasında ortaya çıkan mezar hakkında arşiv bilgisi bulunamadı; ancak, bu caminin yanında hazire mevcuttur. Gül Baba olarak anılan bu gönül dostunun ahilerden olması muhtemeldir.” diye bilgi verilmektedir.

Ankaralı Gül Baba hakkında bütün Ankaralıların bilinen tek hikâyeye Remzi Uydum „Ankara Evliyalari” isimli kitabında yer vermiştir.¹⁷

„Gül Baba'nın varlığı 24 yıl evveline kadar bilinmiyordu. 1961 yılında yol açma çalışmalarının sürdürüldüğü bir sırada, yol açma aracı greyder bacaklarının belli bir noktada kalması, bütün zorlamalara rağmen bir santim dahi ilerlememesi karşısında hayrete düşen yetkililer durumu üst makamlara intikal ettirirler. Zamanın Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Tuğgeneral İrfan Baştuğ bizzat yol çalışmalarının yapılamayan bölümüne gelir. Greyder operatörü ve diğer teknik elemanların kanaatlerince „burada bir ulu kişi var yoksa bu makina gücü durmaması lazımdır” sözlerine sinirlenen İrfan Baştuğ greyderi kullanan operatörün yanına çıkarak hareket emrini verir. Verir vermesine de yine o dev gibi alet bir santim dahi ilerleyemediği gibi o kalın bacakları iki büklüm olur. Bu durum karşısında çalışmaya bir kaç gün ara verilir. Daha sonra o kısım ortada bırakılarak iki yakası yol olarak açılır. Greyder bacağının dahi ilerleyemediği o kısım işçiler tarafından açıldığında insan kemikleri ile karşılaşılır ve Gül Baba lahıyası da mezarın içinde bulunur. Gül Baba lahıyasından esinlenerek düzenlemeyle birlikte etrafı çevrilir ve açık türbe haline getirilir. İşte o gün bugündür Gül Baba Hacı Bayram-ı Velî civarına işi düşenlerin, ziyaret için gelenlerin ziyaretgâhi haline gelir. Gül Baba'nın bulunduğu yeri yol olarak açma emrini veren İrfan Baştuğ'un İstanbul'dan Ankara'ya dönerken trafik kazasında ölmesi Gül Baba'ya karşı tutumundan kaynaklandığını ileri sürenler de olmuştur.

¹¹ Béla Tóth, „Magyar ritkaságok, Budapest”, 1899, 116

¹² cild: VIII shf 365

¹³ Mustafa S. Kaçalin „Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Gül Baba maddesi” 1996 (Bu masalların yazarı Ignác Kúnostur.)

¹⁴ Pesti Hírlap Vasárnapja. 50(1928):43, 32-33 (ekim 21.); 50(1928):49, 10-11 (aralık 2.); 51(1929):16, 18-19 (nisan 21.); 51(1929):33, 28-29 (augustos 18.).

¹⁵ Emlékkönyv Heller Bernát professzor hetvenedik születésnapjára. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1941, 95-98.

¹⁶ Bu semtin adı İsmet Paşa Mahallesi'dir.

¹⁷ Yorum Basın Yayın, Ankara 1986, s.123

Hemen Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin camisi arkasında ki Ahî Yakup Camiine yakın Gül Baba hakkında bütün araştırmalara rağmen sıhhatli bilgi toplayamadık. Ancak, son ziyaretimde Gül Baba'nın mezarı başında 80 yaşlarında ak sakallı, mur yüzlü yaşlı bir kimseyle karşılaşınca Gül Baba hakkında bilgi sahibi olup olmadığını sordum. Yaşlı dede de pek bir şey bilmediğini, ancak, „söylentiye göre yaşlı bir kimsenin civarda yaşadığını, yüzünün hiç gülmediğini” bilirmiş. Zamanın küçük Ankara'sı Türklerin eline geçtiğinde, yaşlı dedeye müjdeciler gelmiş ve Baba olarak anılan, çağrılan, saygı duyulan o yaşlı zata „Gül! Baba Ankara Türklerin eline geçti” demişler. Bunun üzerine güldüğü görülmeyen yaşlı adam gülümsediğinden adı Gül Baba olarak kalmış. Bundan başka bir şey öğrenemedik.”

Gül Baba'nın Bektaşî olması nedeniyle Bektaşî Tarikatı Gaziler Dergahı postnişini Teoman İlhami Güre Halifebaba'dan bilgi alabilmek düşüncesiyle kendisiyle 6 Kasım 2001 günü konuşma fırsatım oldu. Halifebaba Güre farklı bir şey söylememekle beraber tarih ve kişileri değiştirerek aynı hikâyeyi anlatmıştır:

„Ankara Belediye Başkanı rahmetli Vedat Dolakay Hacı Bayram Camii Şerifi ve Türbesi etrafında çevre düzenlemesi yaptırırken hiçbir tarihi değeri olmayan, bir çok eski ve bakımsız geçekundu misali evleri yıktırdı. Mevcut yolu da genişletmek için yolun ortasında bulunan Gül Baba türbesi adı ile maruf kişinin kemikleri ve mezarının da başka bir yere nakledilmesi gerekiyordu. Gül Baba'nın Horasan erenlerinden olduğu biliniyor.

Ben o sıralar Bektaşî Tarikatında değildim. Bir tesadüf eseri oradan geçiyordum. Bütün olaya şahit oldum. Yıkım çalışmaları bir grayder vasıtası ile yapılacaktı. İşçiler kutsal bir kişinin makamını korktuklarından yıkmak istemediler. Rahmetli Dolakay Grayder sürücü yerine çıktı oturdu. Kepçeyi kaldırdı ve türbeye doğru yöneltti. Kepçeyi türbeye indirdi. Ancak, bir keramet gerçekleşti kepçe kırıldı. Zar zor mezar açıldı. Hepimiz şaşkın gözlerle bakakaldık. Mezarda kızıl sakallı, kızıl bıyıklı, kızıl saçlı bir erkek yatıyordu. Sanki hiç ölmemiş gibi idi. Ceset çürümemişti. Derhal Hacı Bayram camiinden hocalar çağrıldı ve mezar dualarla hemen kapatıldı. Ve olduğu yerde etrafi emniyete alınarak onarıldı.”

Ne büyük tecellidir ki Belediye Başkanı Vedat Dolakay da bir trafik kazasında rahmete kavuşmuştur.

Yol ortasında bulunan Gül Baba kabri ile en güzel sözü Sayın Sabahat Akşiray söylemiştir.¹⁸

Gül Baba
16 kasım 1972

Yol üstünde yatanın yaşantısı nedir denileni vereyim
ne var ki

sadece masaldır bu gün içindir
varlık onun kendisidir yaşantısı değil
gülde buldu bülbülü dinlemeden
goncayı sevdi rengini bilmeden
dikenini belledi her yaprağını telledi
cümle aleme gülden salladı
her dileylene dikenini aldı gülünü verdi
belki dikenî şikayete sebep olur diye kendine maletti
gül bahçesinde mi idi dersiniz gönül bahçesinde idi

her gördüğü bahçeden gül isterdi
kucak dolusu gül ile gezerdi her dileylene sunardı
ne var ki
kucağını bir gün bir an boş gören olmadı
Gül Baba diyene güldü gültüşünde güller açtı
sözün özetini seçti
gülü maddede aramayın gülden maksat gülümsemek
dilinden gülün sözünü etmek
dikenini kendine maletti demekten maksat
acı sözü dilden çıkarmamak
ululardan dilemek vasıta kılmaktır
mektubunu postaya vermektir
var huzuruna kendin gönülden dile
verme elden ele
hatalı mı dersiniz dedim ya niyete göredir
siz uluya havale ederken de allahım sizinledir
ne var ki
aymayı bilmeyen kulları o yolda aydırır allahım
uluya giden kul aslında gönlünü allahuma bağlar
niyazı oldukta ulunun verdiğini zanneder allahım verir
ne var ki
uluyu da kuluna sevdirebilir
onu her an kuluna hatırlatır.

İsmail Tosun Saral

Török népélet — fotókiállítás

A magyar—török történelem egyik jellegzetes helyén, a budapesti Gül Baba türbénél nyílt meg a török népélet bemutató fotókiállítás május 11-én. Amint azt Aydan Karahan, a Török Köztársaság magyarországi nagykövete megnyitójában hangsúlyozta, mindkét népet erősíti az, ha egymás kultúráját megismerik.

Bartha Júlia etnofotográfus szakmai életútját Gerelyes Ibolya régész, a Magyar Nemzeti Múzeum főmunkatársa méltatta. Elmondta, hogy a török—magyar tudományos kapcsolatok terén a nyelvészet és a néprajztudomány tekint nagy múltra vissza. E két tudományterület művelői akkor is tették a dolgukat, amikor egyébként nehéz volt a kapcsolattartás a két ország között.

Bartha Júlia néprajzkutató közel húsz éve foglalkozik a török népi kultúrával. Számos tanulmánya jelent meg egyetemi és múzeumi évkönyvekben, s négy monográfiája a törökországi népi kultúra (lakodalmas szokások, temetkezési szokások, kismesterségek etnobotanika) egy-egy területét dolgozza fel.

A Törökország hangulatát idéző szép kiállítást június közepéig láthatták a budapesti érdeklődők, majd Berekfürdő adott otthont a képeknek, ahol augusztus 17-én Körmendi Lajos, József Attila-díjas író ajánlotta a látogatók figyelmébe. Szeptember 9-én Gerelyes Ibolya nyitotta meg a vándorkiállítást a szolnoki Damjanich János Múzeumban.

A török népi kultúra etnográfiai fotókkal való bemutatása nagyon hatásos módja annak, hogy megismertessük, közelebb hozzuk Törökországot az európai országok közösségéhez. Arcokat, karaktereket, életképeket láthatunk, amelyek az ország kultúrájának a lelkét jelenítik meg.

¹⁸ www.idiv.org/gulbaba

Bekir Vagapovics Csobanzade turkológus professzor tragédiája

Bekir Vagapovics Csobanzadét, az ismert turkológus professzort, aki a budapesti egyetemen tanult turkológiát és keleti tudományokat, 1937-ben Azerbajdzsánban golyó általi halálra ítélték és kivégezték. Csak a múlt évben került nyilvánosságra ennek a kiváló tudósnek a tragikus sorsa, akit a Magyarországon nevelkedett turkológusok között is különleges hely illet meg. Azt gondolom, hogy a Török Füzetek olvasóit is érdekelni fogja ennek a tudósnek a tragédiája.

Mindenekelőtt F. D. Asnin orosz turkológusnak szeretném kifejezni hálámat, hogy nyilvánosságra hozta a vele kapcsolatos tényeket. Tudjuk, hogy Asnin behatóan foglalkozott az oroszországi tudományos élet múltjának feltárással. Mint turkológus azt is feladatának érezte, hogy sok más tudóstársának sorsára vonatkozó kutatásokat is végezzen. Még az 1960-as években megjelentetett olyan írásokat, amelyek A. N. Szamoljovics és B. V. Csobanzade és más turkológusok tudományos munkásságával kapcsolatosak. Kiderült azonban, hogy ezekben az írásokban több helyen megválaszolatlan kérdések és hiányosságok is találhatók. Szembetűnő például A. N. Szamoljovics és B. V. Csobanzade halálával kapcsolatos elhallgatások. Hiba volna azonban, ha csupán a cenzúrának tulajdonítanánk, hogy haláluk körülményeiről nem szóltak. Erről a témáról senki sem tudott semmit. A KGB archívumai ugyanis zárolva voltak. Csak a peresztrojka éveiben váltak publikussá ezek az archívumok, és Asnin az elsők közt volt aki kutathatott ezekben.

Asnin az 1980-as évek végén az 1933–1934-es években lezajlott ún. „szlavisták pere” néven ismert ügy archív anyagaira koncentrált. Munkája eredményeképpen megjelentetett egy könyvet „Gyelo szlavisztov: 30-e godi” címmel. Ezt a könyvet V. M. Alpatovval együtt publikálta 1994-ben.

Miután befejezte a „szlavisták perével” kapcsolatos munkáját, Asnin a turkológusok tragikus sorsával kezdett foglalkozni. Ennek a munkának az elvégzését adósságnak tartotta, bár egyre többször küzdött egészségi problémákkal. Ezért V. M. Alpatovhoz fordult segítségért, 1997-től kezdődően pedig D. M. Naszilov részvételét is igénybe vette. Mindazonáltal Asnin utolsó erejét összegyűjtve Azerbajdzsánban, Kazahsztánban és Kirgizisztánban folytatott beható kutatásokat. Három éves kutatómunka eredményeképpen fejezte be könyvének megírását. Ám bizonyos hiányosságok még mindig maradtak. Miután Asnin egyre arra várt, hogy teljesüljenek azok a feltételek, amelyek szükségesek voltak az archív részletek teljessé tételéhez, ez késleltette a mű megjelentetését. Reménye azonban nem teljesült, mert Asnin 2000. november 12-én elhunyt.

Kiderült hát, hogy nem lesz mód újabb levéltári kutatásokra. Ezért V. M. Alpatov és D. M. Naszilov kis módosítások és kiegészítések után az olvasók rendelkezésére bocsátotta az Asninnal együtt összeállított szöveget. (Represszirovannaja tyurkologija. Moszkva, 2002. Rosszizszka Akagyemija Nauk. Insztitut Vosztokovegyenija).

A könyv harmadik fejezetében az írók Csobanzade professzor életét és sorsát ismertetik. Az erről leírtakat az Azerbajdzsáni Biztonsági Minisztérium Központi Levéltárában talált dossziékban lévő dokumentumokból merítették.

Csobanzadénak, aki 1893-ban született, rendkívüli sors jutott osztályrészül. A Csobanzade nevet azért vette fel, mert egy krími pásztor fia volt. (törökül: pásztor = çoban, zade = fia). Az alkalmas feltételek eredményeként a középiskolát Isztambulban végezte el, majd ezután 1914 és 1919 között a budapesti egyetemen tanult. 1920-ban külföldi útlevelel visszatért a Krimbe.

Eleinte elfogadta a szovjet fennhatóságot, amely biztosította a krími tatárok autonómiáját. 1924-ig aktívan részt vett a Krím társadalmi életében. Belépett a Krím félszigeten legálisan működő Nemzeti Pártba. Később azonban a Nemzeti Párt tagjait kezdték megfigyelni. Csobanzade több kérdésben nem tudott egyetérteni a Nemzeti Párt tagjaival. Nem jutottak például azonos véleményre a krími tatárok ábécéjéről. Társai az arab ábécé megőrzése mellett kardoskodtak, Csobanzade viszont a latint vette védelmébe.

1925-ben Csobanzade a Krím félszigetet otthagyva Bakuba ment, ahol egyetemi tanári állást kapott. A 30-as években a Szovjet Tudományos Akadémia azerbajdzsáni részlegében dolgozott.

Az első bakui években Csobanzade mint elismert tudós hivatalos támogatást élvezett. Sok írása jelent meg, foglalkozott a népi káderek továbbképzésével. Részt vett a Bakuban működő Országos Új Ábécé Bizottság munkájában is. Helyet kapott az 1926-ban Bakuban összeült I. Országos Turkológiai Kongresszus rendező bizottságában is.

A Szovjetunióban a 20-as és 30-as években zajlott a „burzsoá nacionalizmussal” szembeni harc. Csobanzadét az elsők között érte kritika. Az ezt követő kihallgatások után az 1930–31-es években már azt mondogatta, hogy várja közelgő letartóztatását.

A 30-as évek közepén Azerbajdzsánban felerősödött a hatalmai harc. Nyilvánvaló volt, hogy az általános elnyomás hullámai Csobanzade sorsát is megpecsételik.

1936 októberében a Szovjet Tudományos Akadémia azerbajdzsáni részlegében is letartóztatások kezdődtek. Csobanzade az első áldozatok között volt.

1937 januárjában Csobanzade Kiszlovodszkba ment. 1937. január 27-én bakui lakásán megtartott házkutatás során 38 könyvet és néhány egyéb anyagot is lefoglaltak. A 27-ről 28-ra virradó éjjel pedig Csobanzadét is letartóztatták a kiszlovodszki szanatóriumban. A pjatyigorszki fogházba zárták, majd február 2-án Bakuba szállították. A Pjatyigorszkbán majd Bakuban lefolytatott vallatáskor születési dátumaként 1893. május 15-ét adta meg, s hozzátette, hogy az orosz, francia, magyar, perzsa, arab stb. nyelveket ismeri.

Csobanzade abban a hitben, hogy mentheti magát, több beismerő vallomást is tett. Beismerte, hogy 1920 és 1937 között „nacionalista” és „pánturkista” szervezeteknek volt tagja. Tudományos életrajzában minden eseményét bűnként értékelték. Abban, hogy 1920-ban a Krimbe ment „a szovjet hatalommal szembeni harccal kapcsolatos feladat megvalósítását” látták. Az 1926-os turkológus kongresszust „illegális hírszerző bizottságnak” tekintették, ugyan így minősítették Csobanzade Közép-Ázsiában tartott tudományos utazásait is.

Az akkori idők szokása szerint a vizsgálat vezetői „forradalommal szembeni aknamunkának” minősítették Csobanzadénak barátaival és ismerőseivel kialakított kapcsolatait is.

Az is nyilvánvaló, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvekben bizonyos „javításokat” eszközöltek.

Az utolsó hivatalos kihallgatás után, 1937. szeptember 2-án meghozták az ítéletet. Eszerint „a kihallgatás során bebizonyosodott, hogy Csobanzade az egész országra kiterjedő ellenforradalmi, pánturkista szervezet aktív vezetője volt”.

Csobanzade pere 1937. október 12-én fejeződött be. Az ülést 11 óra 20 perckor nyitották meg, és 11 óra 40 perckor már véget is ért. Eszerint Csobanzadén 1937. október 13-án végrehajtották a golyó általi halálos ítéletet.

Hasan Eren

(Fordította: Puskás László)

Kelet-anatóliai útinapló

(2004 júniusa)

(II. rész)

Sokan ismerik azt az érzést, amikor az ember hosszú éveken át dédelget magában egy tervet valamely város vagy vidék meglátogatására, és minél tovább halogatja, annál jobban áhítozik utána. Nos, Tíborral és Györgyivel együtt én is így voltam valahogy a Van-tóval. Évekkel ezelőtt, amikor Urfában jártunk, már majdnem engedtünk a csábításnak, de amikor ránéztünk a térképre, kiderült, hogy a tó oda még túl messze van, az már nem fér bele az időnkbe. Most azonban, Doğubayazıtból azzal a bizsergető jó érzéssel indultunk útnak, hogy még ma ott állhatunk a hatalmas víztükör partján.

Miután „átszeltük” a Doğubayazıt körül elterülő közel 2000 méter magas fennsíkot, utunk hamarosan ismét erősen emelkedni kezdett. A hegyláncok mögött végleg eltűnt az Ararát hatalmas tömbje, amely kicsivel ezelőtt még uralta a horizontot. Az út számtalan kanyar után a 2644 méteres Tendürek-hágón érte el a tetőpontját. Pestiesen szólva: nem semmi! Körülöttünk 3500 méteres „dombok”, hófoltokkal tarkítva. Svájcban ilyen magasan már gleccserek közt járnánk! Közben katonai ellenőrző ponton haladtunk át. Homokzsákokkal védett tüzelőállás, tank ágyúval, az egész terület körülveve szöges drótspirállal. Az igazoltatás mindössze pár másodpercig tartott. Látván, hogy külföldi turisták vagyunk azonnal tovább engedtek. Jórészt éppen ezeknek a sűrűn elhelyezett katonai ellenőrző pontoknak köszönhető, hogy ma biztonságosan lehet közlekedni Törökországnak ezen a távoli vidékén is, ahol 10—15 évvel ezelőtt nem volt tanácsos, sőt hatósági engedély nélkül több helyre nem is volt szabad elmenni (pl. Aniba).

Bendimahı-vízesés

Hamarosan egy bazaltágyban tovarohanó patak szegődött mellénk. Ennek van egy szép vízesése Muradiye előtt (Muradiye vízesésésként is említik).

Tábla jelzi a letérést a főútról hozzá. A 20—30 méter széles patak több ágra szakadva zuhan bele egy kanyonszerű mederbe, és 90 fokkal eltérülve folytatja útját. A parkolóból egy kötélhídon átgyalogolva, a túlsó parton kis lokantához lehet felkapaszkodni, ahol tea vagy sült pisztráng élvezete mellett gyönyörködhetünk a szemközti vízesésben, amely ha nem is olyan bővizű és lenyűgöző, mint a Tortum zuhataga, mégis érdemes itt egy kicsit megpihenni és gyönyörködni ebben a szép tájban.

Kissé lejjebb a patakon található az ún. „Sátán hídja”, ahol a 8—10 méter széles patakmeder egy-másfél méterre szűkül össze, és a víz vad dühvel tolakszik át a két szikla közt.

Itt már szinte „karnyújtásnyira” vagyunk a Van-tótól. Negyedórás autózás után a távolban feltűnik a 4058 méter magas vulkán, a Süphan Dağ havas csúcsa, amely már a tó vizében nézethatár hősípkáját. Nem sokkal később, a hegyek koszorúja között felcsillant a Van-tó hatalmas víztükrére is, amely vakítóan verte vissza a késő délutáni nap sugarait.

Van-tó és Van városa

A Világatlasz szerint a Van-tó a maga 3763 km²-es vízfelületével csak a 42. helyen áll a Föld nagy tavai között, de így

is több mint hatszorosa a Balatonnak. A tavat magas hegyek fogják közre, amelynek csúcsai több helyen is meghaladják a 3000 métert. Fekvése tehát rendkívül szép és lenyűgöző. A tónak valaha kifolyása is volt a Tigris felé, de az északnyugati csücskében emelkedő vulkán, a Kis Nemrut-hegy 1441—43 közötti utolsó kitörésekor a lávafolyam elzárta a folyócska útját. Azóta lefolyástalan, így a párolgás és a beömlő vizek egyensúlya határozza meg a tó szintjét. Vize kissé sós. Ennélfogva élőlények alig találhatók benne. A környékeliek elmondása szerint csak egy halfaj él a tóban, húsa étkezésre alkalmas, ezért halásszák.

A Van-tó környezetében található települések között Van városa a legnagyobb. Úgy gondoltuk, milyen hangulatos lesz majd este végigsétálni a kivilágított tóparti sétányon, hol a víztükör megduplázza a lámpák fényét! Ebből azonban nem lett semmi, mert meglepetésünkre, a város 5—6 km távolságra fekszik a tóparttól. Mindössze hatalmas, meredek mészkőszirten épült vár áll a tó közelében, alatta pedig néhány dzsámi és minaret romja árvalkodik a hepehupás réten. E különös dologra a történelem ad magyarázatot. Ahogy Karsnál mái utaltunk rá, a 19. századtól kezdődően meg-megújuló orosz–török háborúk során ez a terület többször cserélt gazdát. Így Van városa is 1915—18 között orosz megszállás alatt állt, és a visszafoglalás során teljesen megsemmisült a harcokban. Csak ez a néhány rom emlékeztet a régi településre, amelyek közül az egyik, Hüszrev Paşa dzsámija, a híres építész Mimar Sinan alkotása. Az új várost aztán távolabb építették fel. Van tehát egy rendezett, modern nagyváros, de régi műemlékeket ne keressünk benne.

A várról azonban érdemes néhány szót ejteni. A Kr. e. 850-es években uralkodó urartu király, I. Sardur idején épült Ezt igazolják az urartu ékirások, amelyek az ősi bástya kövein láthatók. A köréje épült városnak, amely 830 és 694 között az urartu állam fővárosa volt, Tuspa volt a neve. A város később egy Van nevű kurd főúr bővítette és fejlesztette tovább, innen kapta mai nevét. Az idők folyamán a médek, perzsák, rómaiak, arabok, bizánciak és szeldzsukok stb. betörték a várost, majd 1548-ban, Szulejmán szultán uralkodása alatt került oszmán fennhatóság alá. A várba csak sziklába vájt lépcsőkön, illetve körül köre kapaszkodva, nyaktörő ösvényen lehet feljutni.

A környéknek van még egy nevezetessége, amit azonban sem térkép, sem tájoló segítségével nem lehet megtalálni. Ez pedig a Van-macska. A hófehér macska különlegessége, hogy egyik szeme kék, a másik meg sárgásbarna. Szobrot is állítottak neki Van városában, és különböző méretű, giccses szobrok formájában, vagy pólóingekre nyomtatva beszerezhető és ajándékként elvihető. Az eredetét azonban, vagyis a élő cicát, tilos kivinni innen.

Akdamar-sziget

A Van-tó környékének egyik leghíresebb műemléke a Akdamar-szigeten épült örmény templom. A szigetre Van városától 40 km-re nyugatra fekvő Gevaşból indul komp, amellyel 31 millió TL-ért bárkit, bármikor átvisznek a szigetre

Ha azonban van egy hajónyi turista, fejenként 2,5 millióért számítják meg a fuvart. Érdemes tehát bevárni egy csoportot, addig pedig egy jót úszni a tóban. A tó kristálytisztá, enyhén bázikus vize selymesen lágy, és júniusban már kellemes meleg. Ezt magam is megtapasztaltam annak ellenére, hogy sehol egyetlen embert sem láttam a tóban fürödni.

Gevaşból mintegy 40 percig tart a hajóút. A sziget nevezetességét, a Szent Kereszt-templomot, I. Gagik Artzruni király építtette 915–921 között. A görög-kereszt alapterületű templomot magas kupola fedi. Belseje nincs valami jó állapotban, de a külső reliefek, kőfaragások szinte teljesen épek. Jézus és Szűz Mária alakja mellett a domborművek ószövet-ségi jeleneteket (pl. Jónás és a cethal, Dávid és Góliát), valamint szenteket és apostolokat ábrázolnak. Nagy számban találhatók díszítő motívumok is.

A sziget a 19. század végéig az ahtamari örmény pátriárka székhelye volt, 1895-től pedig az isztambuli örmény patriarchátus alá tartozó püspökségé. A templomot az első világháború utáni örmény kitelepítésekig használták, azóta sajnos üresen áll, és állapota egyre romlik. A templom feletti dombtetőről gyönyörű kilátás nyílik a tóra és a hóval csíkozott parti hegyekre.

Beyazçeşme-vízesés

Kissé távolabb a Van-tótól, a térkép egy Beyazçeşme nevű vízesést is jelöl, de hogy pontosan hol található, az abból nem derül ki. Mivel a vízesések mindig látványosak, elindultunk hát felkutatására. A főútról a Çatak felé vezető mellékútra tértünk, és ha véletlenül láttunk egy-egy embert gyalogolni az út mellett az elhagyott és kietlen terepen, érdeklődtünk a vízesés holléte felől.

— Igen, van vízesés — mondta egy idősebb férfi. — A hágó tetején lesz majd egy katonai ellenőrző pont, de onnan még sokat kell menni lefelé.

A hágó után csatlakozott hozzánk balról egy patak is. Nos, ez már biztató. Legalább van, ami eshet. Egy másik ember azt is tudni vélte, hogy az út jobb oldalán van a vízesés, Çatak falu előtt mintegy 4 kilométerrel. Mentünk hát tovább. Már majdnem feladtuk a reményt, amikor a főúttól, ahonnet lekanyarodtunk, mintegy 40 kilométerre rábukkantunk a vízesésre, de nem a kísértőnkül hozzánk szegődött patakon. A víz az út jobb oldalát szegélyező meredek, sziklás hegyszőlőből tódul ki. Kiderült, hogy ez egy óriási karsztforrás. Ezért is hívják Beyazçeşmének (fehér forrásnak). Nem szabadon esik, mint a Tortum-vízesés, hanem körül köre bukácsol. Így is nagyon impozáns. Közelében a Kanispi nevű piknikező hely található.

Ősi várak

Ha a főúton, amelyről letértünk a vízeséshez, tovább haladunk Hakkari irányába, Gürpınar után, Çavuştepe nevű falu melletti dombon 5000 éves urartu vár maradványait látogathatjuk meg, amelyet az 1960-as években tártak fel. A látnivalók közé tartozik néhány hatalmas ciszterna, faragott kővekből rakott falak, ékírással kövek stb.

Tovább menve, Güzelu faluban egy igen látványos vár, Hoşap vára meredezik az ég felé. A várat a kurd Süleyman Mahmudi építtette 1643-ban, a Sasfészeknek nevezett szikla tetején. A várban állítólag 365 szoba, 2 dzsámi, 3 fürdő, és persze várbörtön is található. Mára jelentőségét elvesztette, és üresen áll. Kiváló fotótéma.

Tatvan és a Kis Nemrut-hegy

Gevaşból Tatvan felé haladva gyönyörű helyeken vezet az országút: üde alpesi rétek tele virággal, felette havas hegyormok, tovasiető patakok dús vegetációval a parton. Minden kanyarnál újabb szépség tárult elénk. Tatvan a tó nyugati csücskében fekszik. Felette emelkedik a már említett Kis Nemrut-hegy (nem tévesztendő össze a Nemrut-heggyel, ahol a híres szobrok találhatók), ahova aszfaltos úton kocsival is fel lehet menni, bár az utat több helyen is kikezdte a tél és a lefolyó víz. Júniusban még helyenként méteres hófalak szegélyezik az utat. Felérve a hegy peremére, elénk tárul a hatalmas kaldera, amely 7,5 km hosszú, 6,5 km széles, és három tó is csillog benne (az egyik meleg vizű). A legnagyobb, amelynek kerülete 12 km, egyike a Törökországban található legnagyobb vulkáni tavaknak. A kaldera peremének legmagasabb pontja 2935 méter.

Épp a kaldera széléről bámultuk a tájat, amikor befutott egy mikrobusz, diyarbakiri pedagógusokkal. Ezzel a vidám társasággal együtt másztunk fel az egyik csúcsra. Mivel bealkonyodott, a kalderába már nem mehettünk le, hogy körbejárjuk a tavakat. Azóta is sajnálom, hogy másnap nem tértünk vissza!

Ahlat

A Van-tó parján van még egy nevezetes helység, amelyet nem szabad kihagyni. Ez pedig a tó északi partján fekvő Ahlat. A városka közelében különböző szeldzsuk uralkodók sírboltjai, azaz kűmbetjei találhatók. Ezek kör alakú, kupolával fedett, geometrikus motívumokkal gazdagon díszített építmények. 15 db van belőlük, többségük a 13. század második feléből való. Legérdekesebb közülük Bayındır kán türbéje, amelyet rövid oszlopokon nyugvó boltívek vesznek körül.

Közelében egy nagy kiterjedésű szeldzsuk temető is van, több száz sírkövel. A virágos réten rendszertelenül szétszórót téglalap alakú sírköveken igen szép faragások, feliratok és díszítmények láthatók. Miután ezeket is megcsodáltuk, végleg búcsút mondván a Van-tónak, elindultunk Diyarbakır felé.

Bitlis

Utunk során érintettük Bitlist is, amely nem messze fekszik a főúttól. A város magasabban fekvő részén egy park mellett lévő öreg medresze és a Belediye (városháza) épülete vonja magára figyelmünket. Más épület alig van itt. Csodálkoztunk is, hogy Bitlis, amely „megyeszékhely” (il şehri) ilyen kicsi volna? Ám amikor leereszkedtünk a völgybe, ott találtuk az ódon várat, amelyet két patak összefolyása közti dombra épített Kr. e. 334-ben Nagy Sándor egyik vezére, Badlis, amikor Perzsia ellen vonult. A mai Bitlis nagy része a várhegy körüli kanyargós völgyben, rohanó patakok mentén épült. Szűk utcák, zsákutcák, meredek lejtők, nyüzsgés, torlódás jellemzi a várost. Alig tudtunk az autóval kikecmeregni belőle. Csak nagy nehezen találtunk vissza a Diyarbakır felé vezető főútra, no de ez sem volt ám akármilyen! Az út vad hegyek közt vezet egy sebes folyású hegyi patak mentén. Úgy látszik, a patak időnként megárad, és ilyenkor alámossa az utat, ami több helyen is beszakadt, és csak a fél útpálya maradt meg. Még egy kiadós eső, és teljesen járhatatlanná válik.

Diyarbakır

Diyarbakır régi neve Amid (vagy Amida) volt. Amikor azonban az arabok 638-ban elfoglalták, az itt letelepedett törzs neve után a területet Diyar-i Bekirnek, azaz Bekir földjének nevezték el.

(Folytatás a 16. oldalon!)

A mai, Diyarbakır elnevezés Atatürk utasítására 1937 óta használatos, utalva arra, hogy a környéken rezes bányásznak (bakır jelentése réz).

Diyarbakır legfőbb nevezetessége a középkori városfal, amely állítólag a kínai nagy fal után a világon a második legnagyobb ilyen építmény. Teljes hossza 5,5 km, 12 méter magas, és 3–5 méter vastag. Constantinus római császár építtette 349-ben. Mai formáját a 6. században uralkodó bizánci császár, Justinianus idejében nyerte el. Négy nagy kapu van rajta és 82 őrtorony. A város történelmi emlékei természetesen a falakon belül találhatók.

Diyarbakırról külön cikket kellene írni, hisz egyike a legrégebben lakott településeknek, és Törökországban Isztambul után ebben a városban található a legtöbb vallási műemlék. Most azonban elégedjünk meg a legfontosabb épületek rövid bemutatásával.

Bitlis felől érkezve az északi, Dağ kapun át jutunk a városba. Az ősi falak közelében mindjárt található is néhány modern szálloda, ahol érdemes megszállni. Innen aztán egy kiadós sétával felkereshetők a város nevezetességei.

Kelet felé indulva az óramutató járásával megegyező irányban, első állomásunk a falon kívül található *Hazreti Süleyman-dzsámi* volt. Nevét arról a Süleymanról kapta, aki a város falainál „hitharcosként” halt hősi halált, amikor a muzulmánok 639-ben ostrommal bevették a várost. Sírházhoz ma is rengetegen zárandokolnak. Ottlétünkkor is teli volt velük a dzsámi udvara: ültek, feküdtek, mosakodtak, jöttek-mentek az emberek.

Tovább menve a városfalon belül, a szűk, kanyargós sikátorok közt, hemzsegtek az árusok. Többen a földre leterített újságpapírra rakták ki portékájukat. Ha arra jön egy autó, gyorsan felkapkodták azokat, nehogy eltiporja. Elképesztő, hogy ezekben a keskeny, sötét sikátorokban mennyi ember él és nyüzsg. És mennyi gyerek! Közben elhaladtunk a renoválás alatt lévő Fatih Pasa-dzsámi mellett, és hamarosan elértünk Kasim Padisah-dzsámijához, ismertebb nevén a „*négylábú minarethez*” Ez arról kapta a nevét, hogy 15 méter magas, négyszögletes minaretje négy darab, 2 méteres kölabon áll. A dzsámi a várost észak-dél irányban átszelő főúttól nem messze, nagyjából a város közepén található. Innen kiérve a főútra, egy régi karavánszerájából kialakított exkluzív szállodához érünk. Az utcára néző szürke falak nem is sejtetik, milyen más világ fogadja odabent a látogatót: szép park, virágok, szökökút, a belső udvarban pedig uszoda szolgálja a vendégek kényelmét. A város nyüzsgése után különös kontrasztként hatott a kert békés csendje.

A fal mellett visszafelé haladva megtaláltuk a „*Meryem Ana*” templomot. Semmi különös. Annál szebb viszont az a közelében álló dzsámi, amelyet a város egykori válíja, *Behram Paşa* építtetett Mimar Sinannal! 12 oszlopos nyitott folyosó veszi körbe, mímberje és mihrábjá díszes csempékkel van kirakva. Imámja is nagyon büszke volt a dzsámijára, mert mindent részletesen megmutatott, és lelkesen elmagyarázott.

Ezután átmenve a bazár utcáján, a város legnevezetesebb épületénél az *Ulu-dzsáminál* fejeztük be sétánkat. Ez egyike a Törökországban található legrégebbi dzsámiknak. A bizánci korban épült Szent Tamás-templom állt itt valaha, amelyet fokozatosan alakítottak át dzsámiivá, majd a későbbi korok-

ban tovább építették, bővítették. Az épület inkább hasonlít a damaszkuszi Omajjad mecsethez, semmint a kupolával fedett török dzsámikhoz. Minaretje négyzet alakú. Udvarát gótikusnak tűnő ívekkel tagolt emeletes épület fogja közre. Nagyon szép az udvarban található, márványoszlopokon nyugvó *şadırván* (díszkút) is.

A műemlékek megtekintése után a fal déli oldalon lévő Mardin-kapun át leereszkedtünk a várost félkörben közrefogó Tigris (Dicle) folyó tízlyukú hídjához, amely a rajta található feliratok szerint 1065-ben épült. Innen aztán folytattuk utunkat Mardin irányába.

Mardin

Mardin nemcsak abban különbözik a török városoktól, hogy lakosságának egy része keresztény, de fekvése is egyedülálló: hegyoldalba települt, amit egy vár koronáz meg (ez ma katonai objektum). Szép, kőből épült házainak nagy részét művészi faragások díszítik. Több keresztény templom is van a városban. Mi a Kırklar Kilisesit néztük meg (Negyvenek temploma). Nevét azokról a mártirokról kapta, akik nem voltak hajlandók keresztény hitüket megtagadni, ezért jeges tóba hajtották őket.

Ezután elmentünk a várostól 4 kilométerre lévő *Deyrulzafaran-kolostor*hoz. A hatalmas, háromemeletes kolostort, amelynek háttérében meredek, sziklás hegyek tornyosulnak, az 5. században kezdték építeni, és különböző toldások után mai alakját a 18. században nyerte el. Helyén eredetileg római erődtítmény állt. Miután a rómaiak kivonultak erről a területről, Szent Şleymun idehozta néhány szent ereklyéjét és a várat monostorrá alakíttatta. Ezért eredetileg Szent Şleymun-kolostor néven volt ismeretes. 1932-ig, 640 éven át itt volt a szíriai ortodox patriarcha székhelye. Érdekesség még, hogy itt kezdte el működését a környék első nyomdája, amit IV. Péter pátriárka hozatott ide 1874-ben. A nyomda 1969-ig működött itt, elsősorban szír egyházi könyveket adtak ki. A kolostor könyvtárában ma is sok értékes könyv található. A kolostorhoz szép templom is tartozik, amely a kerengő északkeleti oldalából nyílik.

Miután elbúcsúztunk ettől a különleges hangulatú várostól, rátértünk a nyári naptól felperzselt, sivár és kopár vidéken át Urfa felé vezető országútra.

✍ Puskás László

A Hagia Szophia közelében, reprezentatív, történelmi környezetben kedvezményes árral szeretettel várja a Magyar-Török Baráti Társaság tagjait az AND HOTEL.

A hotel éttermében kifogástalan kiszolgálás és csodálatos körpanoráma kilátás nyílik a városra.

AND

Yerebatan Cad. Cami Çıkmaşı No. 40.
Sultanahmet — İstanbul
Telefon: (90-212) 5120207
Fax: (90-212) 5123025
Szobafoglalás: (90-212) 5207676
Http://www.andhotel.com
E-mail: info@andhotel.com
Társulajdonos: Remzi Erbaş

Arckép történelmi háttérrel

Már külső paramétereit tekintve is nagyszabású mű benyomását kelti *Flesch István: „Atatürk és kora”* című, a Corvina kiadó *Faktum* sorozatában megjelent könyve: 400 oldalt meghaladó terjedelme azt sejteti, hogy a szerző teljességre törekedett a címben jelzett téma feldolgozása során. Belelappozva a kötetbe ez a sejtésünk bizonyossággá válik: Atatürk személyéről és életművéről ilyen alapos, sokrétű, adatgazdag munka eddig nem került a magyar olvasók kezébe.

Flesch könyve jócskán meghaladja egy biográfia kereteit, címének megfelelően nagy ívű korrajz is egyben, mely nemcsak az Oszmán Birodalom, illetve Törökország történetét öleli fel Atatürk születésének valószínűsíthető évétől, 1880-tól egészen a második világháborúig, hanem kontinensünk történelmének alakulásáról is szemléletes képet fest, különös tekintettel a Balkánra és a korabeli nagyhatalmak közel-keleti politikájára. Mind a törökországi, mind pedig az európai eseményeket Atatürk életrajzára felfűzve mutatja be, s ezekhez kapcsolódóan esik szó — némi kitekintéssel a korábbi évszázadokra is — a török–magyar kapcsolatokról, amelyek a 19. század utolsó harmadától igen gyakorivá és szívélyessé váltak. Ami a könyv előadásmódját illeti, átmenet az értekező próza és a politikai zsurnalisztika stílusa között: a szerző számos „kis színessel” (párbeszédek, anekdoták, pikáns történetek stb.) élénkíti mondanivalóját, mindazonáltal az *„Atatürk és kora”* nem könnyű olvasmány: olyan tömegű ismeretanyagot, adatot zúdít az olvasóra, amelynek a megemésztése, elrendezése figyelmet és türelmet igényel.

Atatürk életének főbb mozzanatait többé-kevésbé ismer-tek a történelem iránt érdeklődők előtt. Az Oszmán Birodalom legeurópaibb városában, Szalonikiben született; születésének pontos ideje mindmáig ismeretlen. Kishivatalnok apja mintha a jövőbe látott volna, amikor fiának a Musztafa nevet adta, mely arabul „kiválasztott”-at jelent. 1893-ban a helyi katonai előkészítő iskola növendéke lett; innen — kiváló tanulmányi eredményeinek köszönhetően — a monasztiri hadapródiskolán, majd az isztambuli hadiakadémián keresztül egyenes út vezetett számára a vezérkari iskolába, amelyet 1904-ben századosi rendfokozatot szerezve abszolvált. Ekortájt hazája, az Oszmán Birodalom — bár európai és észak-afrikai hódításainak többségét már elvesztette — nem csekély balkáni, de főként nagy kiterjedésű közel-keleti tartományai révén még nagyhatalomnak számított. Társadalmi-gazdasági szerkezete azonban végletesen elavult volt, s noha jelentős haderővel rendelkezett, középkorias, a szultán egyeduralmára épülő államszervezete gyengének bizonyult a birodalom területi egységének megőrzésére. A további területi veszteségeket elkerülendő, a hadsereg fiatal tisztjei, az ún. ifjútörökök politikai reformokat követeltek; mozgalmuknak birodalomszerte, valamint emigráns körökben számos — főként értelmiségi — híve volt. A balkáni csapatszolgálatra beosztott Musztafa Kemál (ez utóbbi névvel matematikai képességei miatt egyik katonai iskolai tanára tisztelte meg; jelentése: „kiváló”) is csatlakozott a mozgalom macedóniai sejtjéhez, a „Szabadság és Haladás” elnevezésű titkos társasághoz. Az ifjútörök tiszték elégedetlensége 1908-ban forradalomba torkollott: katonai puccsal arra kényszerítették II. Abdülhamid szultánt, hogy állítsa vissza az 1876. évi alkotmányt, valamint a népképviselői rendszert.

A puccsot 1909-ben ellenpuccs követte, amelynek levezése az uralkodó trónfosztásával végződött; utóda fivére, Resad herceg lett V. Mehmed néven.

Az Abdülhamid bukását követő időszak eseményei nem igazolták az ifjútörökök várakozásait: tisztulás helyett az országban zűrzavar lett úrrá, puccs puccsot követett, s szinte állandósult a háborús állapot: 1911-ben Olaszország elragadta a birodalom utolsó észak-afrikai birtokát, Tripolitániát (a mai Líbiát), majd az 1912–13-as Balkán-háborúban elveszték a még török kézen lévő európai tartományok, és veszélybe került maga a birodalmi főváros, Isztambul is. Musztafa Kemál — immár őrnagyi rangban — megfordult mind a tripoliszi, mind pedig a kelet-trákiai fronton, mindkét helyen volt iskolatársa, az ifjútörök komité erős embere, Enver pasa beosztottjaként, akivel hadászati kérdésekben több ízben összekülönbözött. (Útjaik a későbbiekben több ízben keresztezték egymást.) Hogy hadseregbeli riválisai megszabaduljanak tőle, Szófiába küldték katonai attasénak; innen kérvényezte visszatérését az első világháború kitörésekor. E nagy világegyezésbe, mely az Oszmán Birodalom számára katasztrofálisan végződött, a németbarát ifjútörök kormányzat a központi hatalmak oldalán vitte bele az országot. Musztafa Kemál — előbb ezredesként, majd tábornokként — hiába állt helyt előbb a Dardanellák védelmében Gallipoli félszigetén, majd a kaukázusi és a szíriai fronton, s lett a világháború egyetlen győztes török hadvezére, a birodalom súlyos vereséget szenvedett, s a győztes antant-hatalmak haladéktalanul hozzáálltak feldarabolásához.

A világháború, mely felszínre hozta vezetői képességeit, azzal a felismeréssel járt Musztafa Kemál számára, hogy a megvert Oszmán Birodalom feltámasztására többé nincsen mód, de szükség sem; a reális cél nem lehet más, mint a török etnikum lakta központi területek, az ősi török föld megőrzése és függetlenségének biztosítása, s a nemzet jövője érdekében az így létrehozott új Törökország beillesztése a civilizált európai nemzetek sorába, politikai és államéletének, társadalmának, gazdaságának nyugati minták alapján történő gyökeres átalakítása útján. A katona helyébe a politikai stratégia lépett, amikor 1919 tavaszán elhagyta az antant által megszállt Isztambult, hogy Anatóliában — a tehetetlen szultáni kormánnyal szemben új hatalmi súlypontot képezve — népi mozgalmat szervezzen a török államiság megmentésére. A bukott birodalom törzsét képező ősi török földet, Anatóliát is fenyegette ui. a megcsonkítás veszélye: a győztes nagyhatalmak érdekszférákra osztották és megkezdték katonai megszállását. Jelentős koncot biztosítottak görög szövetségésüknek is, engedélyezve számára a kisázsiai Szmirna (a mai Izmir) és környéke elfoglalását. A Kemál által még ugyan ezen évben összehívott erzurumi, majd a sivasi kongresszus viszont kimondta: a török nemzet oszthatatlan egészet képez, idegen megszállásnak vagy beavatkozásnak az ország keleti része egyértelműen ellene szegül. Ezen alapelv a későbbiekben országos elfogadtatást nyert, s magáévá tette az új isztambuli parlament is, amelybe Kemál követői is bekerültek. A két hatalmi központ, Isztambul és Angora (Ankara), ahová Kemál időközben áttette székhelyét, így valamelyest közeledett egymás-

(Folytatás a 18. oldalon!)

hoz, de ellentmondásos viszonyuk nem tartott sokáig. A fővárost megszállva tartó angolok megelégtették az érdekeik elleni politizálást, s a szultán, VI. Mehmed legnagyobb öröme, akinek szintén ellenére volt az anatóliai „lábadókkal” való alkudozás, szétkergették a kamarát. Válaszként Kemál új választásokat írt ki, s 1920. április 23-ra összehívta Ankarába a Nagy Török Nemzetgyűlést, mely arra való hivatkozással, hogy a szultánt a megszálló hatalmak szinte fogságban tartják, s emiatt nem bír cselekvési szabadsággal, az államhatalom ideiglenes birtokosának nyilvánította magát. Az ügyek vitelére végrehajtó bizottság alakult, mely a kormány szerepét töltötte be; elnökekül Kemált választották, aki egyben a nemzetgyűlés elnöki posztját is betöltötte. A népképviselő útján érvényesülő népakarat folytán ily módon legitimé vált hatalma, szinte szabad kezet kapott tervei megvalósítására. 1920. augusztus 10-én a szultáni kormány aláírta a megalázó Sèvres-i Békeszerződést, mely az Oszmán Birodalom végét jelentette: részben felosztásra került a győztes nagyhatalmak között, részben önálló államocskákra bomlott szét. Törökország Kis-Ázsia belsejében egy életképtelen kis belállammá süllyedt vissza, ősi fővárosa, tengerszorosai nemzetközi ellenőrzés alá kerültek. De még azokat a területeket is, amelyek megmaradtak volna török kézen, Anglia, Franciaország, valamint Olaszország érdekszférákra osztotta fel, ami által az ország függetlenségének utolsó kis maradványát is elvesztette.

Kemál és kormánya természetesen elutasította a Sèvres-i Békeszerződést, végrehajtásának megakadályozására részben szabadcsapatokból, részben reguláris katonaságból álló nemzeti hadsereget szervezett, amelynek felszerelése érdekében szövetségre lépett Szovjet-Oroszországgal. A csaknem három évig tartó függetlenségi háború során nemcsak a külföldi betolakodókkal — elsősorban a görögökkel — kellett megküzdenie, hanem az antant által létrehozott örmény állammal, a fellázadt kurdokkal, valamint a szultán Anatóliába küldött hadaival és a zavarosban halászó helyi rablóvezérek magánhadseregeivel is; a küzdelem helyenként kegyetlen polgárháború jellegét öltötte. A megszállt Szmírnából Anatólia belseje felé nyomuló görög expedíciós hadsereg elleni hadműveletek irányítását Kemál maga vette át, véres csatákban aratott győzelmeiért a nemzetgyűlés gázi címmel tüntette ki. 1922 őszén az események felgyorsultak: szeptember 9-én a török csapatok bevették Szmírnát, majd bevonultak a tengerszorosok övezetébe. Október 11-én az antant-hatalmak Mudanyában fegyverszünetet kötöttek az ankarai kormánnyal, miáltal az birtokába jutott az ország azon határainak, amelyeket Kemál a függetlenségi háború kezdetekor kijelölt. Törökország Kelet-Trákia visszaszerzésével megint szilárdan megvetette lábát Európában, s a Lausanne-ban 1923. július 23-án aláírt békeszerződéssel elérte a Sèvres-i Békeszerződés revízióját.

Az ország függetlenségének visszaszerzése után Kemál hozzálátott küldetésének második szakaszához: a török nép átvezetéséhez a középkorból a 20. századba. 1923. október 29-én a nemzetgyűlés kikiáltotta a köztársaságot, melynek első elnökéül Musztafa Kemált választotta. Ezt megelőzően még 1922-ben megszüntette a szultanátust, amelyet különválasztott a kalifátustól; ez utóbbi eltörlésére 1924-ben került sor, egyidejűleg az Oszmán-ház detronizálásával és a Korán-iskolák bezárásával.

E kérdésekben Kemál nagy körültekintéssel járt el: mindaddig, amíg céljai elérése érdekében szüksége volt vallásos érzületű és szultánhű katonabajtársai, politikustársai, s tulajdonképpen az iszlám papság által erősen befolyásolt lakosság egyértelmű támogatására, elhalasztotta ezeket a fontosnak ítélt lépések napirendre tűzését. Mind az erzurumi, mind pedig a sívasi kongresszus, de még az első ankarai Nagy Török Nemzetgyűlés is hódoló feliratot küldött a szultánnak, s közös imádsággal kezdte meg munkáját. Mindebben hallatlan politikai érzéke nyilvánult meg, jól ismerte népét, tudta, hogy nem mehet fejjel a falnak. Jól érzékelte azt is, hogy a modern állam kiépítése elképzelhetetlen politikai párt nélkül, 1923-ban alapított Köztársasági Néppártja eleinte egyedül uralta a parlamentet, majd szükségét látta egy ellenzéki párt megszervezésének is. Igaz, ez nem volt hosszú életű, csakúgy, mint második ilyen próbálkozása sem, mindazonáltal jól látta, hogy a személyét és kormányzását illető kritikákat előbb-utóbb intézményes keretek közé kell terelnie. Kritikában pedig nem volt hiány: több ízben megvádolták diktatori hajlammal; ez a félelem talán a valóban diktatórikusan kormányzó ifjútörök komité — Enver pasa és társai — 10-es évekbeli országglásának idejére vezethető vissza. Tagadhatatlan azonban, hogy korszakos reformjai — nyugati mintájú polgári, büntető és kereskedelmi törvénykönyv, az állam szekuralizációja, a nők emancipációja, a hagyományos török fejedelmek (fez, fátyal) viselésének megtiltása, az arab írás latin ábécével való felváltása, a nyugati súly- és mértékrendszer, majd a családnevek bevezetése (ekkor tisztelte meg a nemzetgyűlés az Atatürket, „törökök atyját” vezetőknévvel) — csak kellő eréllyel és elszántsággal voltak bevezethetők. És beszélhetnénk a tudomány, a gazdaság, a külkapcsolatok területén végzett hatalmas munkájáról is. Életműve a 20. század egyik legnagyobb katonai-politikai teljesítménye, nélküle hazája ma nem aspirálhatna a siker reményében az Európai Unió tagságára.

Természetesen nem volt hiba nélküli ember, Flesch István könyve kitér — s ez meglehetősen szokatlan a magyar nyelvű Atatürk-irodalomban — személyiségének negatív vonásaira is, amelyek főként a magánélet területén jelentkeztek. S felvet a kötet néhány olyan kérdéskört is, amelyek mindmáig vita tárgyát képezik. Ilyen az 1915–16-os örmény holokauszt kérdése, amely az ifjútörök kormányzás idejéhez kötődik, ilyen az ifjútörök forradalom, pontosabban e haladónak indult mozgalom utóélete megítélésének kérdése, valamint a máig megoldatlan kurd-kérdés. E problémákat szerzőnk sem tudja egyértelműen megválaszolni, tárgyilagosan ismerteti a pro és kontra véleményeket, s az ezek közti választást az olvasóra bízta. Okvetlenül megemlítenő érdeme a műnek a magyar vonatkozások bőséges tárgyalása, a korabeli magyar konzuli és követjelentések esetenként szövegű közlése, melyek új vonásokkal gazdagítják a magyar olvasóban élő Atatürk-képet. Végezetül megemlíttük, hogy a kötetet időrendi tábla, a szövegben használt szakkifejezéseket magyarázó kislexikon, gazdag irodalomjegyzék és névmutató egészíti ki, továbbá néhány szövegek közti fekete-fehér fotó illusztrálja. Joggal hiányoljuk azonban a térképábrákat, amelyek pedig megkönnyíthetnék Atatürk nagy menetelésének nyomon követését.

♣Tasnádi András